

Dariusz Złotkowski
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Próby odzyskania majątku „Ostrowy” przez hr. Natalię von Brassow po I wojnie światowej

Trudno dziś jednoznacznie i precyzyjnie stwierdzić co zwróciło uwagę urzędników carskich na rozległy kompleks dóbr ziemskich (z dominacją lasów) położony u południowo-zachodnich granic Kraju Przywiślańskiego. Dobra te, będące kiedyś starostwem kłobuckim, zostały decyzją Sejmu przekazane w 1658 r. oo. paulinom na utrzymanie twierdzy jasnogórskiej. Skonfiskowane im przez władze pruskie w 1796 r., znalazły się w rękach Chrystiana Haugwitza (do 1833 r.). Następnie pozostawały własnością Lemańskich do 1865 r. Kolejnym ich posiadaczem, już na drodze kupna, został pruski poddany hr. Guido Henckel von Donnersmarck. Dysponował nimi aż po 1891 r., kiedy to zostały odsprzedane carowi Rosji Aleksandrowi III.

Charakteryzowane dobra, u schyłku XIX w. nieco pomniejszone już terytorialnie, zyskały jednak na znaczeniu poprzez rozwój wydobywania i przetwórstwa rudy żelaza w dwóch wielkich piecach na terenie wsi Blachownia i rozległych kompleksów leśnych. W stosunku do omawianych dóbr na przeł. XVIII/XIX w. używano nazwy „Starostwo Kłobuckie”, na przestrzeni XIX stulecia rozpowszechnione było określenie „Państwo Kłobuckie”, by wreszcie od końca XIX w. używać pojęcia „Dobra Ostrowy”¹.

Kontrakt kupna wspomnianych został spisany 4 kwietnia 1891 r. Nowym ich posiadaczem został cesarz Aleksander III. Jak zapisano w akcie zostały one nabyte „z osobistych funduszy zgodnie z art. 166 Praw Zasadniczych Cesarstwa Rosyjskiego”. Do nabytych dóbr dołączono prawo „wydobywania rudy żelaznej na gruntach wsi Gnaszyn i Szarlejka z prawami dzierżawnymi ziemi pod nazwą „Skład Drzewny»” w Częstochowie, który był położony przy częstochowskim Dworcu Warszawsko-Wiedeńskiej Kolei Żelaznej”². O projektowanej sprzedaży informowała także współczesna prasa³.

Szczegóły tego kontraktu były następujące. Umowę kupna-sprzedaży zawarto (w oryginalnych dokumentach podawano datę według stylu juliańskiego i gregoriańskiego) 23 marca/14 kwietnia 1891 r. w urzędzie notariusza często-

¹ Archiwum Państwowe w Częstochowie (dalej: APCz.), Akta gminy Węglowice; sygn. 11/25 Plan majątku cesarza Rosji w Ostrowach 1892.

² APCz., Sąd Okręgowy Piotrkowski Wydział Zamiejscowy w Częstochowie (dalej: SOPWZCz), sygn. 287, Akta Wydziału Cywilnego Sądu Apelacyjnego w Warszawie w sprawie Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa (dalej: AWC). Skarga adwokatów Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa 30 września 1931 r., k. 1–2.

³ *Zapowiadane kupno dóbr kłobuckich*, „Tydzień” 1891, nr 15, s. 1.

chowskiego Władysława Piątkowskiego. Spisano je po rosyjsku⁴. Zgodnie z aktem nr 368 w biurze notariusza stawili się główny pełnomocnik dotychczasowego właściciela hr. Guido Henckela von Donnersmarck'a – pruski poddany Paweł Nolda⁵ i „urzędnik do specjalnych zleceń przy Ministerstwie Dworu Cesarskiego i Dóbr IV klasy” radca Mikołaj Ber, „działający w imieniu i na osobistą rzecz Jego Cesarskiej Mości Cesarza Wszech-Rosji Aleksandra III”⁶. Świadcami, stosownie do pozycji sprzedawcy i nabywcy byli: naczelnik powiatu częstochowskiego i radca stanu w jednym Wasyl Szitow i komisarz do spraw włościańskich powiatu częstochowskiego radca stanu Harald Gafferberg, zamieszkali w Częstochowie⁷.

Dotychczasowy właściciel hr. Guido Henckel von Donnersmarck, według wydanego przez sekretarza Wydziału Hipotecznego Piotrkowskiego Sądu Okręgowego 16 marca 1891 r. poświadczenia, opartego na księgach hipotecznych posiadał położone w powiecie częstochowskim, guberni piotrkowskiej następujące dobra⁸:

- majątku Kłobucko z przyległymi wsiami: Zagórze z folwarkiem i młynem tejże nazwy; Łobodno z kolonią i młynem tejże nazwy; Mała Wręczycza; Nowa Wieś z folwarkiem tejże nazwy; folwark Puchały; folwark Łobodno; folwark „Austeria”; młyńska kolonia „Lewand” – ogólnej powierzchni 5684 morgi 87 prętów;
- majątku Kocin z folwarkiem i młynem; z letniskiem Leśnem „Lemańsk”; z karczemną i leśnami koloniami – ogólnej przestrzeni 4533 morgi 121 prętów;
- majątku Wielka Wręczycza z folwarkiem, kolonią i młynem tejże nazwy; z folwarkiem Kopskie; z koloniami Długi Kąt, Kopiec Borowy, Borowe; Grodzisko z folwarkiem kolonią i młynem tejże nazwy; Pierzchno część B; z folwarkiem Błaszczyki; wsiami Piaszczyki; Wyrazów; Blachownia i Trzepizury – ogólnej przestrzeni 8765 mórg 131 prętów;
- majątku Ostrowy z folwarkiem, kolonią i młynem; letniskiem leśnym „Nowy Folwark”; młyńską osadą nazwaną „Morga” i innymi przyległościami – ogólnej przestrzeni 5234 morgi 64 pręty⁹.

Łącznie daje to wielkość 24 216 mórg 403 pręty. W pracy B. Chlebowskiego charakterystyka dóbr Kłobuck pochodzi sprzed 1883 r.¹⁰

Na zasadzie „Najwyższego Ukazu” z 7 marca 1891 r., jak również zgodnie z warunkami umowy, zawartej w Berlinie 8 marca 1891 r. (nowego stylu) Paweł Nolda w imieniu hr. Guido Henckela von Donnersmarck'a sprzedał na rzecz „Jego

⁴ APCz., SOPWZCz, sygn. 287, AWC; k. 32–34, Wyciąg z Księgi Aktów Notarialnych notariusza częstochowskiego Władysława Piątkowskiego 23 marca/14 kwietnia 1891 r.

⁵ Działający na podstawie pełnomocnictwa, sporządzonego u notariusza Maksymiliana Kempner w Berlinie 3 kwietnia 1891 r. Pełnomocnik mieszkał w majątku Nejdek na Górnym Śląsku na terenie Cesarstwa Niemieckiego.

⁶ Działający na zasadzie pełnomocnictwa, wydanego z zezwolenia Cesarza przez ministra Dworu Cesarskiego 11 marca 1891 r. za nr 1075. Pełnomocnik mieszkał Petersburgu, a tzw. „zamieszkanie prawne” obrał sobie w majątku Blachownia, należącym do sprzedawanych dóbr.

⁷ APCz., SOPWZCz, sygn. 287, AWC, Skarga adwokatów Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa 30 września 1931 r.; tamże, Wyciąg z Księgi Aktów Notarialnych notariusza częstochowskiego Władysława Piątkowskiego 23 marca/14 kwietnia 1891 r., k. 32–34.

⁸ Tamże.

⁹ APCz., Akta gminy Węglowice, sygn. 11/25, Plan majątku cesarza Rosji w Ostrowach 1892.

¹⁰ B. Chlebowski, *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 4, s. 177–178.

Cesarzkiej Mości Cesarza Wszech-Rosji Aleksandra III” wszystkie wymienione wyżej majątki „ze wszystkim co się w tych majątkach znajduje, żywym i martwym inwentarzem, zasiewami, ulepszeniami, materiałami i produktami, ze wszystkimi znajdującymi się w tych majątkach zakładami i należnościami tychże zakładów i wszelkiego rodzaju ruchomością”. W omawianym kontrakcie notarialnym zaznaczono, że ze sprzedaży wyłącza się:

- Warszawski Komisowy Skład towaru lanego żelaza z Błachowni firmy „Epsztein i Komp. w Warszawie”;
- znajdujących się w kasach sprzedawanych majątków pieniądze gotówką, weksle, papiery procentowe i zastawy;
- wszystkie roszczenia sprzedawcy do osób trzecich wypływające ze sprawy za 1890 r. i w ogóle do 1 stycznia 1891 r. Odwrotnie, sprzedawca zobowiązuje się wszystkie roszczenia osób trzecich do właściciela majątków za wymieniony okres czasu przyjąć na siebie i wszystkie długi majątków, z wyjątkiem należności Ziemskiemu Towarzystwu Kredytowemu do 1 stycznia 1891 r.¹¹.

Natomiast do umowy kupna – sprzedaży jak zapisano:

włącza się i winne być przekazane Najjaśniejszemu Nabywcy prawa sprzedawcy na wydobywanie rudy żelaznej na ziemiach wsi Gnaszyn i Szarlejka zarówno jak i dzierżawne prawa sprzedawcy na plac ziemi w mieście Częstochowie przy dworcu kolejowym, tak zwany Skład Drzewny”. W cytowanym dokumencie wyraźnie podkreślono znaczenie gospodarki leśnej. W paragrafie ósmym zwrócono także uwagę, że majątek jest obciążony pożyczką w Tow. Kred. Ziem w wysokości 79 558 rs 27 kop.¹².

Ważne znaczenie miał tu paragraf dziesiąty. Zapisano w nim, że

Najjaśniejszy Nabywca wchodzi w prawa sprzedawcy... z terminem sześciomiesięcznym, począwszy od 1 kwietnia 1891 roku.

Pracownikom pozostawiono wybór „czy chcą pozostawać członkami Nejdejskiej Kasy Emerytalnej...” i w ciągu trzech miesięcy mieli się określić czy „życzą sobie zostawać na służbie”. Podobnie rozwiązano sprawy wynikające z kontraktów „z kolejami żelaznymi i z dzierżaw młynów...”. Warto przybliżyć sposób zapłaty. „za wszystkie sprzedane według niniejszego aktu majątki z przynależnościami strony ustalili cenę 1 700 000 rubli w banknotach”. Sprzedawca jako zadatek otrzymał 200 tys. rubli gotówką, a następnie w określonym terminie pozostałe 1,5 mln rubli „bez żadnych potrąceń z doliczeniem do całej tej reszty kupnej ceny procentów w skali 4 % rocznie licząc od 9 marca b. 1891 r.”¹³.

Zmiana prawa własności Dóbr „Ostrowy” nastąpiła z chwilą śmierci cara Aleksandra III w listopadzie 1894 r. W 1896 r. nastąpiło powiększenie donacji o działkę położoną na terenie Częstochowy. Kontrakt zawarto 21 lutego / 4 marca

¹¹ APCz., SOPWZCz, sygn. 287, AWC, Wyciąg z Księgi Aktów Notarialnych notariusza częstochowskiego Władysława Piątkowskiego 23 marca/14 kwietnia 1891 r., k. 32–34.

¹² Tamże, k. 33.

¹³ Tamże, k. 34.

1896 r. przed notariuszem częstochowskim Władysławem Piątkowskim¹⁴. Jego stronami byli posiadający „zdolność prawną do zawierania aktów: prezydent m. Częstochowy Piotr Wnorowski¹⁵ i urzędnik do specjalnych poruczeń przy ministrze Dworu Cesarskiego i Dóbr Wydzielonych 4 klasy rzeczywisty radca stanu Mikołaj Ber¹⁶. W charakterze świadków tym razem wystąpili obywatele Michał Leśniczek i Julian Popielewski zamieszkali w Częstochowie¹⁷.

Na sprzedaż wymienionej działki miejskiej potrzebne było stosowne pozwolenie. To jeszcze Cesarz Aleksander III, „stosownie do uchwały Komitetu Ministrów dnia 19 października 1891 r. zezwolić raczył Magistratowi m. Częstochowy dokonać sprzedaży bez licytacji działki ziemi miejskiej m. Częstochowy o obszarze 7 dziesięcin 1620,5 sążni kwadratowych, na rzecz Zarządu Osobistego Jego Cesarskiej Mości majątku „Ostrowy”, przy jednoczesnej zapłacie miastu 29 666 rubli, z tem, by pieniądze te zaliczane były do stałego kapitału m. Częstochowy”¹⁸.

3 czerwca 1899 r., powołując się na wolę zmarłego ojca cara Aleksandra III, Mikołaj II darował swemu bratu wielkiemu księciu (dalej: w. ks.) Michałowi „w wieczne i dziedziczne posiadanie... nabyty przez Jego Cesarską Mość na osobistą jego własność od hr. Guido Henckela von Donnersmarck’a majątek „Kłobucko”, noszący obecnie nazwę „Ostrowy”¹⁹. Realizując ten ukaz carski, 3 września 1899 r. Okręgowy Sąd Piotrkowski, w Wydziale Hipotecznym, w składzie: przewodniczący A.N. Zemczużnikow, członek Sądu W.A. Sarosiek i pisarz Wydziału Hipotecznego A.P. Łazucki rozpoznał sprawę przejścia tytułu własności wspomnianych dóbr i zalecił dokonanie stosownych wpisów w Księdze Wieczystej²⁰.

W. ks. Michał odwiedził swe dobra „Ostrowy” jesienią 1900 r. Informowała o tym obszernie prasa piotrkowska. Gazeta „Tydzień” relacjonując wizytę, określała wtedy w. ks. Michała mianem „Następcy tronu”. Po zakończeniu polowania w Spale „Jego Cesarska Wysokość Następca Tronu wspólnie królewiczem greckim Mikołajem” przybył do dóbr Ostrowy nadzwyczajnym pociągiem ze stacji „Jeleń” do stacji „Rudniki” Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej²¹. Ten

¹⁴ APCz., AWC, sygn. 287, k. 34, Wyciąg z Księgi Aktów Notarialnych notariusza częstochowskiego Władysława Piątkowskiego 21 lutego/4 marca 1896 r.

¹⁵ Formalnie i prawnie był on zamieszkały w mieście Częstochowie i tu obrał zamieszkanie prawne w wyżej wymienionej Częstochowie. „działający w imieniu i na rzecz Magistratu m. Częstochowy, na mocy załączonego przy niniejszem poleceniu Zarządu Powiatowego w Częstochowie z dnia 22 listopada 1895 r. za Nr 20 192”.

¹⁶ Działający od „Najwyższego Imienia... i mocą Najwyższego zezwolenia przez Pana Ministra Dworu Cesarskiego” 5 stycznia 1896 r. za nr 266, zamieszkały w mieście S. Petersburgu.

¹⁷ APCz., SOPWZCz, sygn. 287, AWC, k. 40–41, Wyciąg z Księgi Aktów Notarialnych notariusza częstochowskiego Władysława Piątkowskiego 21 lutego/4 marca 1896 r.

¹⁸ Tamże, k. 40.

¹⁹ Tamże, k. 43, Ukaz Mikołaja II przekazujący dobra Ostrowy w. ks. Michałowi dat. 3 czerwca 1899 r.

²⁰ Tamże, k. 44, Sąd Okręgowy Piotrkowski, Wydział Ksiąg Wieczystych 3 września 1899 r., na mocy Ukazu Mikołaja II z 3 czerwca zapisał dobra Ostrowy w. ks. Michałowi.

²¹ Pobyt Jego Cesarskiej Wysokości Wielkiego Księcia Następcy Tronu w dobrach „Ostrowy”; „Tydzień” 1900, nr 44, s. 1. (przedruk z „Warszawski Dniownik”).

kilkudniowy pobyt wypełniły głównie polowania, chociaż w. ks. Michał znalazł czas na przegląd wybranych folwarków i „fabryki Blachownia”. Odbił także spotkania z przedstawicielami administracji rosyjskiej, w tym z gubernatorem piotrkowskim Mullerem, naczelnikiem piotrkowskiej żandarmerii płk. Uthoffem i komisarzem do spraw włościańskich Grigoriewem²². Po zakończeniu pobytu w swych dobrach w. ks. Michał ze stacji Rudniki pociągiem nadzwyczajnym odjechał do Petersburga. Warto tu za cytowanym artykułem powtórzyć informację, że „fotografowi firmy częstochowskiej Arbus było pozwolone dokonywać zdjęć podczas pobytu Następcy tronu w dobrach Ostrowy”²³. Zdjęć tych nie udało się do tej chwili odnaleźć.

Warto chociażby zarysować miejsce Dóbr „Ostrowy” na mapie gospodarczej guberni piotrkowskiej. Dobrym przykładem może być udział omawianych dóbr na Wystawie Przemysłowo-Rolniczej jak odbyła się w 1909 r. w Częstochowie. Głównym administratorem dóbr wielkosiążących był wtedy Szacki. Zdołał on pokazać dokładny obraz stanu całych rozległych dóbr. Dobra „Ostrowy” wystawiły oddzielny pawilon. Oprócz niego tego na znacznej przestrzeni urządzono szkółki leśne. Wiele uwagi poświęcono tu prawidłowej gospodarce leśnej oraz zagadnieniu żywicowania drzew i przetwarzaniu żywicy na terpentynę²⁴.

Zaprezentowano także okazałą hodowlę bażantów. A ponadto wiele uwagi poświęcono zobrazowaniu gospodarstwa rybnego majątku „Ostrowy”. Zostało ono przedstawione bardzo szczegółowo. Zaprezentowano „kolekcje różnych gatunków ryb, przechowanych w spirytusie, owadów szkodliwych, wreszcie modele w małych rozmiarach całkowitych urządzeń do hodowli ryb, stanowiły bardzo pouczający materiał dla zwiedzających”²⁵.

Jako interesujące należy uznać zaprezentowanie w postaci tablicy graficznej ukazanie dochodowości dóbr Ostrowy za przeciąg lat 18.

Tabela: Czysty dochód z całego majątku

Rok	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Dochód	134 899	97 413	139 043	87 797	31 773	58 637	91 836
Rok	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
Dochód	98 559	110 362	101 147	76 785	6 992	173 942	61 252
Rok	1905	1906	1907	1908			
Dochód	91 816	65 470	86 375	155 523			

Źródło: *Z Wystawy Częstochowskiej*, „Gazeta Rolnicza” 1909, nr 46, s. 858–862.

Dochody czerpane z dóbr „Ostrowy”, z dóbr Brassow, czy te z majątku ulokowanego w Finlandii miały zapewnić w. ks. Michałowi odpowiednią pozycję

²² Pobyt Jego Cesarskiej Wysokości Wielkiego Księcia Następcy Tronu w dobrach „Ostrowy”; (Dokończenie). „Tydzień” 1900, nr 45, s. 1. (przedruk z „Warszawski Dniownik”).

²³ Tamże.

²⁴ *Z Wystawy Częstochowskiej*, „Gazeta Rolnicza” 1909, nr 46, s. 858–862.

²⁵ Tamże.

materiałną²⁶. Do 1904 r. uważany był za „Następcę Tronu”, a następnie sprawował formalną opiekę nad carewiczem Aleksym. Do jego obowiązków należała także służba wojskowa. Wiosną 1910 r. został mianowany dowódcą pułku hużarów czernichowskich, zakwaterowanego w Orle. Nie bez znaczenia pozostawał fakt, że miejsce służby znajdowało się blisko majątku w. ks. Brassowo²⁷. Podczas służby w pułku kirasjerów w Gieczynie w. ks. Michał poznał kobietę, która go zafascynowała. „Przechadzki, wspólne wycieczki, wieczory spędzane w gronie kolegów oficerów dokonały reszty”²⁸.

Dwór cara Mikołaja II patrzył na postępowanie księcia z coraz większym niepokojem. Ubolewano nad Wielkim księciem całkowicie opanowanym przez piękną, zachwycającą i czarującą (gdy tego chciała) Natalię Sergiejewną. Wybranka w. ks. Michała urodziła się w Perowie koło Moskwy 27 czerwca 1880 r., jako córka adwokata Sergiusza Aleksandrowicza Seremetowskiego²⁹ i Julii Władysławowny³⁰. W chwili gdy poznała Michała była już 2-krotnie zamężna. Pierwszego męża Sergiusza Mamotoff’a³¹ poślubiła w Moskwie 27 kwietnia 1902 r.³². Miała z nim urodzoną w Moskwie, 2/15 czerwca 1903 r. córkę Natalię (pierwotnie żonę Henryka Gielguda, z którym wzięła rozwód³³, a następnie 7 maja 1927 r. poślubiła Cecila Williama Graya poddanego brytyjskiego)³⁴. Drugim jej mężem był natomiast rtm. Wulfert³⁵. Nie mając jeszcze z nim formalnego rozwodu związała się z w. ks. Michałem. 24 lipca 1910 r. urodził się im syn Jerzy, zwany od imienia ojca Michałowicz, któremu nadano nazwisko Brassow³⁶.

Coraz bardziej zacieśniający się związek pomiędzy w. ks. Michałem a hr. Brassow był widoczny dla dworu carskiego. „Cesarz był bardzo zmartwiony, gdyż

²⁶ APCz., SOPWZCz, sygn. 287, AWC, Tłum. z j. francuskiego. Cesja praw spadkowych dokonana przez N. Gray dokonana przed notariuszem Piotrem Robineau w Paryżu z 29 lipca 1931 r.

²⁷ Tamże, Tłumaczenie z książki pt. „General Alexandre Spiridovitch Chef de la Surete Personelle de S.M. L’Imperateur Nicolas II. Les Dernieres Anne de la Tzarskoie Selo (1910–1914)”, Paris 1929. W materiałach sądowych posługiwano się tłumaczeniem polskim. *General Aleksander Spiridowicz naczelnik ochrony osobistej cesarza Mikołaja II. Ostatnie lata dworu w Carskiem Siole (1910–1914)* (dalej: *Gen. A. Spirydowicz...*), Paryż 1929, s. 297.

²⁸ Tamże, s. 295–296.

²⁹ APCz., SOPWZCz, sygn. 287, AWC, k. 8, Tłumaczenie aktu ślubu z j. niemieckiego i j. serbskiego 16/29 października 1912 r.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, k. 123, Tłumaczenie z j. francuskiego zaświadczenie Urzędu dla Spraw Emigrantów Rosyjskich w Paryżu z 7 marca 1932 r.

³² Tamże, k. 248–249, Tłum. świadectwa z j. francuskiego Urzędu Wygnańców Rosyjskich o pierwszym ślubie hrabiny Natalii Brassow z 19 października 1931 r.

³³ Tamże, k. 246, Tłumaczenie z j. angielskiego. Odpis z rejestru małżeństw (6 i 7. IV rozdział 86) Wydany przez Główny Urząd Rejestrów Somerset Londyn.

³⁴ Tamże, k. 248–249, Tłum. świadectwa z j. francuskiego Urzędu Wygnańców Rosyjskich o pierwszym ślubie hrabiny Natalii Brassow z 19 października 1931 r.

³⁵ Tamże, k. 339, Odpowiedź Prokuraturii Generalnej na pismo do uwag na Protokół z dn. 23 grudnia 1932 r.

³⁶ Tamże, *Gen. A. Spirydowicz...*, s. 297. Patrz także: tamże, k. 123, Tłumaczenie z j. francuskiego pisma Urzędu dla Spraw Emigrantów Rosyjskich w Paryżu z 7 marca 1932 r.

przed wyjazdem za granicę w. Książę Michał obiecał mu, iż się nie ożeni³⁷. Wypadki potoczyły się jednak w innym kierunku. We wrześniu 1912 r. w. ks. Michał udał się do Berlina. Jego wyjazd musiał pozostawać w związku z pobytem N.S. Brassowej na kuracji w Kissingen. W realizacji uzgodnionych zapewne pomiędzy kochankami planów nie zdołał pokrzyżować wysłany śladem w. ks. generał żandarmerii Gierasimow „który miał wszystko czynić, aby nie dopuścić do zagrażającego małżeństwa w. ks. z N.S. Brassową”³⁸.

Okoliczności zawarcia ślubu były szczególne. Jak relacjonował w swej książce gen. Aleksander Spiridowicz:

15 października wielki książę i pani Brassowa wyjechali z Berlina w samochodzie, oświadczając, że jadą do Nizy, gdzie apartamenty dla nich były już zamówione. Bagaże wysłane zostały koleją i koleją również wyjechały osoby świty wielkiego księcia... [Tymczasem – D.Z.] po przybyciu do Wurzburga, Wielki Książę i jego towarzysza wsiedli do pociągu wiedeńskiego, dokąd przybyli 16/29 października rano i zatrzymali się w hotelu Tegethof. Tegoż dnia pobłogosławiony został ich związek małżeński w kościele prawosławnym serbskim Św. Sawy³⁹ przy Weilgasse⁴⁰.

Na reakcje dworu petersburskiego nie trzeba było długo czekać.

30 grudnia cesarz ogłosił manifest odbierający wielkiemu księciu Michałowi Aleksandrowiczowi prawo do rządzenia państwem w razie śmierci cesarza przed dojściem do pełnoletniości następcy tronu. Prawo to zostało wielkiemu księciu przyznane w roku 1904⁴¹.

W początku 1913 roku wielkiemu księciu odebrano dowództwo pułku kawaler gardów, pozostał jednak w świcie. Osobę jego i majątek oddano pod opiekę, na czele której znajdował się cesarz osobiście. Bezpośredni zarząd majątku powierzono dyrektorowi apanażów, generał adiutantowi ks. Koczubejowi⁴².

W. ks. Michał i jego żona hr. Natali von Brassow znaleźli się w trudnej sytuacji. Wybuch wojny światowej latem 1914 r. przyczynił się do częściowej normalizacji stosunków z carem Mikołajem II. Już po wybuchu wojny w. ks. mianowany został generał – majorem świty cesarskiej i dowódcą dywizji tubylczej na Kaukazie (tzw. Dzikiej Dywizji). W marcu 1915 r. cesarz ogłosił ukaz uznający Jerzego Michałowicza Brassowa za legalnego syna w. ks. Michała Aleksandrowicza. W tymże roku opieka nad osobą i majątkiem Wielkiego księcia została zniesiona. Cesarz zezwolił w. ks. Michałowi i jego rodzinie na powrót do Rosji⁴³. Stary świat Rosji carskiej odchodził jednak w przeszłość. Wojska rosyjskie pod ko-

³⁷ Tamże, k. 234, 17 września 1932 r. Sąd Grodzki w Warszawie, Oddział XI przesłuchał świadka Aleksandra Mossolowa.

³⁸ Tamże, *Gen. A. Spiridowicz...*, s. 300.

³⁹ Tamże, tłumaczenie z j. niemieckiego i j. serbskiego 16/29 października 1912 r. Metryka Konsystorza Warszawsko-Chelmskiego 4 listopada 1932 r.

⁴⁰ Tamże, *Gen. A. Spiridowicz...*, s. 300.

⁴¹ Tamże, s. 301.

⁴² Tamże, s. 302.

⁴³ APCz., SOPWZCz, sygn. 287, AWC, k. 123, tłum. z j. francuskiego. Zaświadczenie Urzędu dla Spraw Emigrantów Rosyjskich w Paryżu z 7 marca 1932 r.

niec lata 1915 r. opuścili Prywisiański Kraj, a w rezultacie dalszych działań wojennych zostały odrzucone jeszcze bardziej wschód.

W. ks. Michał i jego żona hr. Natalia von Brassow tracili realny kontakt ze swymi dobrami „Ostrowy”. W rezultacie potyczki jaka miała miejsce w Zagórze 3 sierpnia 1914 r. pomiędzy Niemcami a Rosjanami, rosyjska administracja majątku opuściła go udając się do Rosji do drugiego majątku w. ks. „Brasowo” położonego na terenie Guberni Orłowskiej. W dobrach „Ostrowy” Niemcy ustanowili przymusowym zarządcą mjr. Laspeyers (od 3 sierpnia 1914 r. do 1 lutego 1915 r.), a następnie Wiktora Szwartza (od 1 lutego 1915 r. do 11 listopada 1918 r.). Zarząd niemiecki w majątku ustał w listopadzie 1918 r.⁴⁴.

Dobra „Ostrowy” zostały poddane gospodarce wojennej. Ilustruje to pismem na relacja Antoniego Orłowskiego:

W marcu 1917 r. sporządziłem wykaz wszystkich szkód poczynionych przez okupantów niemieckich w gospodarstwie rolnym, zamku i w mieniu urzędników majątku i oceniłem na 1.820.000 mk w zlocie. W maju tego roku przyjechał z tym wykazem urzędnik MSW z Berlina i wraz z pomocnikiem landrata z Częstochowy, ustanowili po wielu targach pretensje majątku Zagórze na 1.620.000 mk. Następnie zabrano 40.000 litrów spirytusu... na sumę 160.000 mk. Z gorzelni wywieziono aparatów miedzianych 240 sztuk... na sumę 62.208 mk, aparatów mosiężnych 130 sztuk... na sumę 33 696 mk. Z tartaku zabrano: 1 maszynę do welny drzewnej 6480 mk, 1 maszynę gonciarkę 4320 mk, 1 maszynę do fugowania desek 3240 mk. Podług wiadomości, które w tych czasach otrzymałem, za planowo wyrąbane poręby i inne przestrzenie leśne Niemcy sami ocenili wywieziony materiał na 6.500.000 mk. Razem 8.389.944 marki niemieckie w zlocie⁴⁵.

W cytowanym źródle podano także informacje co do losów „fabryki Blachownia”. W momencie wybuchu wojny znajdowała się ona w 24-letniej dzierżawie (od 2 kwietnia 1897 r.) na mocy umowy zawartej przez zarząd dóbr „Zagórze – Ostrowy” z towarzystwem „Zjednoczone Zakłady Huta Królewska i Laury”. 26 sierpnia 1918 r. niemieckie władze okupacyjne przedłużyły ten kontrakt na kolejne 24 lata. Już po zakończeniu wojny władze polskie akt ten unieważniły, a termin końca dzierżawy wyznaczono na 13 kwietnia 1921 r.⁴⁶.

Po zakończeniu wojny dobra „Ostrowy” aż do połowy grudnia 1918 r. pozostawały pod zarządem administracji miejscowej (A. Orłowski). Następnie z polecenia Ministerstwa Rolnictwa zarząd nad dobrami przekazano Ludwikowi Kiwerskiemu⁴⁷. Następnie majątek „Zagórze” znajdował się pod przymusowym zarządem Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych. Z dniem 1 marca 1921 r. obszar majątku „Zagórze – Ostrowy” z dotychczasowego przymusowego zarządcy w osobie L. Kiwerskiego przeszedł „w dziale rolnym” pod zarząd przymusowy władz województwa kieleckiego, natomiast „w dziale leśnym” pod zarząd przymusowy War-

⁴⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN): Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie (1918–1939) (dalej: Ministerstwo Rolnictwa), Pismo Antoniego Orłowskiego, „Zagórze – Ostrowy” (brak daty).

⁴⁵ AAN, Ministerstwo Rolnictwa, Pismo Antoniego Orłowskiego, „Zagórze – Ostrowy” (brak daty).

⁴⁶ AAN, Ministerstwo Rolnictwa, sygn. 723 2 kwietnia 1897 r.

⁴⁷ Tamże, sygn. 724.

szawskiego Zarządu Okręgowego Lasów. Bezpośrednie zarządzanie „działem rolnym” z ramienia zarządu przymusowego powierzono nadal L. Kiwerskiemu⁴⁸.

Niemcy odchodząc z majątku zabrali wszelkie dokumenty jako to: mapy, plany, opisy, protokoły, księgi kasowe, rejestry gospodarcze itp. również większą gotowiznę oprócz 3610 marek 50 fen. Niezależnie od tego na 4 czynnych folwarkach majątku Ostrowy cały mechanizm gospodarczy był zupełnie zdezorganizowany, gdyż Niemcy zabrali 16 par koni z wozami i zaprzęgami, pozostała ilość koni nie wystarczała nie tylko do wykonania najpilniejszych robót rolnych. Zagarnęli także drzew opałowe dla służby, węgiel, paszę dla inwentarza. Młocarnia parowa, gorzelnia, destylarnia i młyn parowy zostały zdemolowane. Tartak parowy pozostawał w dzierżawie Lipskiego i S-ki (umowę z nim okupanci zawarli jeszcze 1 stycznia 1918 r. Dom w Częstochowie należący do majątku Ostrowy wydzierżawiono magistratowi Częstochowy 1 lutego 1919 r. na szpital dla zakaźnych. A place należących do majątku, a położone w Częstochowie o przestrzeni około 10 1/2 mórg zostały przekazane za pośrednictwem Ministerstwa Zdrowia Publicznego miastu pod kartofle⁴⁹.

Wzajemne relacje pomiędzy carem Mikołajem II, a w. ks. Michałem, tak istotne dla Rosji przed 1917 r. zupełnie straciły na znaczeniu w rezultacie rewolucji lutowej, która odsunęła cara od władzy i rewolucji październikowej, która doprowadziła do fizycznego unicestwienia cara i jego rodziny. 18 lipca 1918 r. radziecki rząd robotniczo-włościański wydał dekret „O nacjonalizacji mienia obalonego rosyjskiego cesarza oraz członków byłego cesarskiego domu”⁵⁰. W praktyce władza radziecka posunęła się jeszcze dalej, doprowadzając do fizycznej likwidacji szeroko rozumianej rodziny Romanowów. W. ks. Michał Aleksandrowicz Romanow został przez bolszewików zamordowany 12 czerwca 1918 r. w Permie⁵¹ „w miejscu nieznanem, nie pozostawiwszy testamentu”⁵².

Trzy wielkie wydarzenia: rewolucja październikowa, zakończenie I wojny światowej w dniu 11 listopada 1918 r. i odbudowa niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej gruntownie zmieniły realia polityczne i ekonomiczne w Europie Środkowej. W latach 1919–1920 Polska musiała bronić świeżo odzyskaną niepodległość. Rzeczywistość często wyprzedzała ustalenia polityczne. Definitywne przejęcie dóbr Ostrowy na rzecz Skarbu Państwa nastąpiło w rezultacie Traktatu Ryskiego 18 marca 1921 r. skutkowało odpowiednim zapisami w Księgach Hipotecnych⁵³.

⁴⁸ Tamże, sygn. 723.

⁴⁹ Tamże, sygn. 723 i 724.

⁵⁰ Tamże, sygn. 723, k. 417, Dekret władzy radzieckiej z 18 lipca 1918 r. „O nacjonalizacji mienia obalonego rosyjskiego cesarza oraz członków byłego cesarskiego domu”.

⁵¹ Tamże, k. 1–2, Skarga powodowa adwokatów Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa 30 września 1931 r.; J. Buranow, W. Chruszałow, Zagłada dynastii Romanowych 1917–19, Warszawa 1995, s. 64–85.

⁵² Tamże, k. 223, Przekład z j. angielskiego, dat. 2 lipca 1924 r., potwierdzający śmierć w. ks. Michała.

⁵³ Tamże, k. 1–2, Skarga powodowa adwokatów Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa 30 września 1931 r.

Hr. Natalia Brassow nie pogodziła się z utratą Dóbr Ostrowy i podjęła działania prawne mające na celu ich odzyskanie. Chronologicznie pierwszym jej posunięciem było zwrócenie się w 1924 r. do ministra rolnictwa z podaniem, w którym prosiła o zwrot jej nieletniemu synowi majątku „Ostrowy”, przejętego przez Skarb Państwa zgodnie z traktatem ryskim, na mocy którego podlegają przejęciu na rzecz Skarbu znajdujące się w Polsce majątki wielkich książąt oraz majątki „nadane”⁵⁴. 28 grudnia 1925 r. jej pełnomocnikiem został Eugeniusz Biriukow⁵⁵. Miał on reprezentować jej sprawy przed polskimi sądami⁵⁶.

10 lipca 1927 r. skierował on pismo do ministra rolnictwa i dóbr państwowych w którym zwracał się o zwrot dla Natalii i Jerzego Brassow „majątku nieruchomości ziemskiego „Ostrowy” z folwarkami ziemi piotrkowskiej, placu z budowlami w mieście Częstochowie, jak i całego majątku ruchomego, przyjętych omyłkowo na rzecz Państwa, jako by na podstawie traktatu ryskiego, a będących własnością prywatną sukcesorów w. ks. Michała Aleksandrowicza Romanowa”⁵⁷.

Odpowiedź z ministerstwa rolnictwa była datowana na dzień 28 lutego 1928 r. Minister K. Niezabytowski w zasadniczej treści swej odpowiedzi stwierdził. „Na Pana podania z dnia 17 grudnia 1927 roku i z dnia 25 stycznia roku bieżącego w sprawie zwrotu upaństwowionych dóbr „Zagórze-Ostrowy”, Ministerstwo Rolnictwa zawiadamia, że decyzją z dnia 4 lipca 1927 roku Nr 4106/MP w sprawie roszczeń do własności powołanych dóbr uważa za ostateczną, nadmienając, że sprawa ta wobec obecnego faktyczno-prawnego stanu tych dóbr, nie może być w trybie administracyjnym, pozasądowym, rozstrzygnięta”⁵⁸. Odpowiedź ta wskazywała jasno, że hr. N. Brassow pozostają tylko działania sądowe.

Dnia 3 września 1929 r. wobec notariusza paryskiego Rene Gostaldi’ego hr. Natalia Brassow powołała jako swoich pełnomocników adwokatów warszawskich: Władysława Szyszkowskiego, zamieszkałego w Warszawie, ul. Mokotowska 61, Antoniego Boguckiego, zamieszkałego w Warszawie, ul. Wspólna 28 i Zygmunta Sokołowskiego zamieszkałego w Warszawie ul. Mazowiecka 2. Udzieliła im pełnomocnictwa „do występowania przed wszelkimi sądami i instancjami oraz we wszystkich właściwych urzędach w przedmiocie rewindykacji mienia w Polsce, należącego do spadku po W. ks. Michale Aleksandrowiczu”⁵⁹.

⁵⁴ Tamże, k. 289, Odpis pisma skierowanego do Ministra Rolnictwa w Warszawie przez Eugeniusza Biriukowa pełnomocnika Natalii i Jerzego hr. Brassowych z 17 grudnia 1927 r.

⁵⁵ Tamże, k. 293, Przed rewolucją był on naczelnikiem Wydziału Administracyjnego Kancelarii Ministerstwa Dworu Cesarstwa Rosyjskiego w Piotrogradzie, gdzie były skoncentrowane sprawy członków domu panującego cesarza Mikołaja II.

⁵⁶ Tamże, k. 283–285, Tłum z j. francuskiego. Pełnomocnictwo wystawione przez hr. N. Brassow dla Eugeniusza Biriukowa wystawione przed notariuszem Piotrem Rubineau 28 grudnia 1925 r. (Pełnomocnikiem był do 24 lipca 1928 r.).

⁵⁷ Tamże, k. 287, Odpis pisma skierowanego do Ministra Rolnictwa w Warszawie przez Eugeniusza Biriukowa pełnomocnika Natalii i Jerzego hr. Brassowych z 10 lipca 1927 r.

⁵⁸ Tamże, k. 292, Odpowiedź Ministra Rolnictwa K. Niezabytowskiego na dwa listy E. Biriukowa z 1927 i 1928 r.

⁵⁹ Tamże, k. 6, Pełnomocnictwa w j. francuskim i j. polskim dla adwokatów Natalii Brassow z 3 września 1929 r.

Jednym z pierwszych posunięć prawników hr. Natalii Brassow było zwrócenie się o przyznanie ich klientce „prawa ubogich”⁶⁰. Sąd Apelacyjny 9 lutego 1931 r. przyznał prawo ubogich do prowadzenia sprawy z powództwa przeciwko Skarbowi Państwa o dobra ziemskie Kłobucko, Wręczyca Wielka, Kocin i Ostrowy z przynależnościami oraz nieruchomości miejska w Częstochowie⁶¹. Rozprawa sądowa odbywała się przez Sądem Okręgowym w Piotrkowie Wydział Zamiejscowy w Częstochowie. Adwokaci hr. N. Brassow 30 września 1931 r. zwrócili się⁶² do Sądu Okręgowego (dalej: SO) w Piotrkowie aby raczył:

- 1) uznać przepisanie tytułu własności na Skarb Państwa dóbr ziemskich Kłobucko, Wielka Wręczyca, Kocin i Ostrowy z przynależnościami położonych w powiecie częstochowskim i dołączenie do nich nieruchomości miejskiej w Częstochowie, za nieważne,
- 2) uznać wyżej pomienione dobra ziemskie: Kłobucko, Wielka Wręczyca, Kocin i Ostrowy położone w powiecie częstochowskim oraz dołączoną do nich nieruchomości miejską w Częstochowie wraz ze wszystkimi należnościami w tym składzie w jakim obecnie należą do Skarbu Państwa za własność powódki Natalii Brassow przy jednoczesnym wprowadzeniu jej w [posiadanie majątku spadkowego po zmarłym b. w. ks. Michale Aleksandrowiczu Romanowie,
- 3) wyjąć pomienione dobra z posiadania Skarbu Państwa,
- 4) uznać, że tytuł własności tych dóbr podlega przepisaniu na imię Natalii Brassow,
- 5) zasądzić od pozwanego Skarbu Państwa na rzecz powódki koszty sądowe i za prowadzenie sprawy⁶³.

Wśród dowodów przedstawionych przez adwokatów hr. N. Brassow 29 lipca 1932 r. znajdowało się zrzeczenie się praw spadkowych uczynione przez córkę Natalię Gray dokonane przed notariuszem Piotrem Robineau w Paryżu⁶⁴. Syn hr. N. Brassow i b. w. ks. Michała Jerzy Brassow już nie żył. Zmarł w skutek wypadku samochodowego w Sens (Departament Ionne) 21 lipca 1932 r. Faktyczną i jedyną spadkobierczynią została więc tylko hr. N. Brassow⁶⁵.

⁶⁰ Tamże, sygn. 1286, k. 1, 3–4, 5, 7–30. Dnia 29 listopada 1930 r. do SOPWZCz wpłynęło podanie adwokata Antoniego Boguckiego działającego „z plenipotencji Natalii hr. Brassow”, która „składa powództwo wartości 1 000 000 zł przeciwko Skarbowi Państwa o dobra ziemskie Kłobucko...”. W uzasadnieniu podano „Natalia hr. Brassow jak i jej syn Jerzy hr. Brassow nie posiadają absolutnie żadnych środków na prowadzenie tej sprawy powyższej, co zostało już stwierdzone decyzją Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 22 października 1930 r.”. Patrz także: tamże, sygn. 287, AWC, Pismo do Do Sądu Apelacyjnego w Warszawie, Wydział IV Cywilny. Pismo adw. W. Szyszkowskiego z dnia z 9 lutego 1932 r. z prośbą o wydanie mu urzędowo poświadczonego odpisu decyzji Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dn. 9 lutego 1931 r. w przedmiocie przyznania powódce prawa ubogich.

⁶¹ Tamże, Sąd Apelacyjny przyznał Natalii Brassow i jej synowi prawo ubogich 9 lutego 1931 r. Patrz: tamże, sygn. 1286, k. 1, 3–4.

⁶² Sprawę w imieniu N. Brassow, zamieszkałego w Paryżu, ul. Kopernika nr. 5, wnieśli i początkowo prowadzili: Zygmunt Sokołowski, zam. przy ul. Mazowieckiej nr 2; Władysław Szyszkowski zam. przy ul. Mokotowskiej 61 m. 28, k. 6.

⁶³ APCz., SOPWZCz, sygn. 287, AWC, Skarga powodowa adwokatów Natali Brassow do Sądu przeciwko Skarbowi Państwa 30 września 1931 r.

⁶⁴ Tamże, k. 246, 257–259, 265, Tłum. z j. francuskiego. Cesja praw spadkowych dokonana przez N. Gray dokonana przed notariuszem Piotrem Robineau w Paryżu z 29 lipca 1931 r.

⁶⁵ Tamże.

Według protokołu z dnia 23 grudnia 1932 r. rozprawę prowadzili: sędzia okręgowy A. Cwiarkowski, sędziowie SO. W. Pol, As. J. Szperling, sekretarz S. Pawelski. Na posiedzeniu publicznym Sąd rozpoznał sprawę z powództwa Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa o prawo własności. Po wywołaniu sprawy stawili się: I pełnomocnicy powódki – adwokaci Władysław Szyszkowski, Zygmunt Rymowicz, Janina Sokołowska i St. Gawroński oraz II przedstawiciele Prokuraturii Generalnej: st. radca Stanisław Wierzbowski i referendarz Jerzy Polamin⁶⁶. Kojejno zabierali głos referując swoje stanowisko: przedstawiciel Prokuraturii Generalnej S. Wierzbowski, referendarz J. Polamin, przedstawiciel powódki adw. Z. Rymowicz i adw. W. Szyszkowski.

Po wysłuchaniu stron sąd udał się na naradę. Po niej przewodniczący Sądu ogłosił decyzję, na mocy której na zasadzie art. 82 Sąd postanowił pozostawić bez uwzględnienia wnioski strony pozwanej wyłączenia z liczby dowodów zeznań świadków, zbadanych w trybie zabezpieczenia dowodów. Po zreferowaniu sprawy przez Sędziego referenta przewodniczący udzielił głosu pełnomocnikom strony powodowej. Głos zabrali: pełnomocnicy powódki J. Sokołowska, Z. Rymowicz, St. Gawroński oraz pełnomocnik powódki W. Szyszkowski. W dalszej części obrad przewodniczący Sądu udzielił głosu przedstawicielowi Prokuraturii Generalnej ref. J. Polamin i II przedstawiciel Prokuraturii radca S. Wierzbowski. Jako kolejni głos zabrali jeszcze: adw. Z. Rymowicz i przedst. Prokuraturii radca S. Wierzbowski oraz głos zabrał adw. W. Szyszkowski.

Po wysłuchaniu obszernych i szeroko uargumentowanych wystąpień Sąd uznał rozprawę za zakończoną i po naradzie wydał wyrok. Jego sentencję ogłosił Przewodniczący publicznie nadmieniając, że uzasadnienie nastąpi 20 stycznia 1933 r.⁶⁷ 23 grudnia 1932 r. ogłoszono wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁸. Sąd „postanowił powództwo Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa o prawo własności dóbr ziemskich pod nazwą: 1) miasto Kłobucko, 2) Kocin 3) Wielka Wręczyca i 4) Ostrowy z przynależnościami oddalić i zasądzić od Natalii Brassow na rzecz Skarbu Państwa sześć tysięcy pięćset pięćdziesiąt siedem (6557) złotych kosztów procesu”⁶⁹. Do protokołu uwagi zgłosili tak pełnomocnicy hr. N. Brassow jak i przedstawiciele Prokuraturii Generalnej⁷⁰.

Obrońcy hr. N. Brassow dnia 16 lutego 1933 r. skierowali do Sądu Apelacyjnego w Warszawie⁷¹ przeciwko Skarbowi Państwa „w osobie Prokuraturii Generalnej” skargę apelacyjną na wyrok Sądu Okręgowego w Piotrkowie, Wydział

⁶⁶ Tamże, k. 294–321, Posiedzenie Sądu Okręgowego w Piotrkowie, Wydziału Zamiejscowego w Częstochowie w dniu 23 grudnia 1932 r. gdzie rozpatrywano sprawę z powództwa Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa o prawo własności.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże, k. 325–331, Wyrok sądu z 23 grudnia 1932 r.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ Tamże, k. 339–340, Uwagi Prokuraturii Generalnej do protokołu z 23 grudnia 1932 r. zgłoszone pod datą 4 lutego (wpłynęło 7 lutego) 1933 r.

⁷¹ Tamże, k. 352–384, Skarga apelacyjna adwokatów N. Brassowej z 16 lutego (wpłynęła 17 lutego) 1933 r.

Zamiejscowy w Częstochowie przeciwko Skarbowi Państwa. W podsumowaniu zapisano:

Z tych wszystkich zasad mamy zaszczyt prosić Sąd Apelacyjny w Warszawie, aby raczył wyrok Sądu Okręgowego w Piotrkowie w Wydziale Zamiejscowym w Częstochowie z dnia 23 grudnia 1932 r. uchylić i powództwo Natalii Brassow uwzględnić z zasądzeniem na jej rzecz od strony pozwanej kosztów sądowych i obrończych w obu instancjach⁷².

Prokuratoria Generalna pismem z 23 listopada 1933 r. zwróciła się do Sądu Apelacyjnego, IV Wydział Cywilny – Sek. 2 z odpowiedzią na skargę apelacyjną pełnomocników hr. N. Brassow w związku z rozprawą wyznaczoną na dzień 11 grudnia 1933 r. Działając w imieniu i na rzecz Skarbu Państwa w sprawie z powództwa Natalii Brassow przeciwko temuż Skarbowi Państwa⁷³ Prokuratoria Generalna szczegółowo uzasadniła swe stanowisko i wobec tego prosiła Sąd Apelacyjny o pozostawienie skargi apelacyjnej strony powodowej bez uwzględnienia i o zatwierdzenie zaskarżonego wyroku I instancji, a także o zasądzenie od powódki na rzecz Skarbu Państwa kosztów procesu za drugą instancję⁷⁴.

14 kwietnia 1934 r. pełnomocnicy hr. N. Brassow: Janina Sokołowska, Zygmunt Rymowicz, Władysław Szyszkowski skierowali do Sądu Apelacyjnego w Warszawie, Wydziału IV Cywilnego pismo, w którym poddali krytyce stanowisko Prokuratury Generalnej, zarówno na rozprawie Sądu Okręgowego w Częstochowie w dniu 23 grudnia 1932 r., jak i w odpowiedzi na skargę apelacyjną i przyjęte przez Sąd Okręgowy. Stwierdzili, że opiera się ono na „50-ciu przeoczeniach, najistotniejszych okoliczności bądź to natury faktycznej bądź to natury prawnej przy rozpoznawaniu zagadnień, wysuniętych a skardze apelacyjnej”⁷⁵.

24 kwietnia 1934 r. odbyło się posiedzenie Sądu Apelacyjnego w Warszawie. Sąd w składzie: Wiceprezes: St. Mrozowski, Sędziowie A. Głodziński, J. Kamiński, odbył posiedzenie o prawo własności, na skutek skargi apelacyjnej wniesionej przez powódkę od Wyroku Sądu Okręgowego w Piotrkowie, Wydział Zamiejscowy w Częstochowie, z dnia 23 grudnia 1932 r. Po wywołaniu sprawy stawili się: pełnomocnicy powódki Brassowej adwokaci: Z. Rymowicz, adw. J. Sokołowska i adw. W. Szyszkowski oraz przedstawiciele Prokuratury Generalnej radca S. Wierzbowski i J. Polamin. Sprawozdanie z przebiegu sprawy złożył sędzia A. Głodziński⁷⁶. Po zamknięciu rozprawy przez przewodniczącego, oznajmił on, że sentencja orzeczenia ogłoszona będzie w dniu 8 maja 1934 r.⁷⁷.

Sentencja ogłoszona w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej dnia 24 kwietnia – 8–22 maja 1934 r. postanowiła „zaskarżony wyrok Sądu Okręgowego zatwierdzić i zasądzić od Natalii Brassow na rzecz Skarbu Państwa (3275) trzy tysiące

⁷²Tamże.

⁷³Tamże.

⁷⁴Tamże.

⁷⁵Tamże, k. 408.

⁷⁶Tamże, k. 455–457.

⁷⁷Tamże.

dwieście siedemdziesiąt pięć złotych kosztów obrończych drugiej instancji⁷⁸. Wyrok ogłoszony w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej dnia 22 maja 1934 r.⁷⁹ stwierdzał:

W powództwie, wniesionym do Sądu przeciwko Skarbowi Państwa w dniu 30 września 1931 roku Natalia Brassow prosiła o przyznanie jej na własność położonych w powiecie częstochowskim dóbr ziemskich: 1) Miasto Kłobucko, 2) Kocin, 3) Wielka Wręczyca, 4) Ostrowy z przynależnościami z zasądzeniem od Skarbu Państwa kosztów procesu⁸⁰.

Sąd Apelacyjny postanowił

Zaskarżony wyrok Sądu Okręgowego zatwierdzić i zasądzić od Natalii Brassow na rzecz Skarbu Państwa (3275) trzy tysiące dwieście siedemdziesiąt pięć złotych kosztów obrończych drugiej instancji⁸¹.

13 czerwca 1934 r. adwokaci N. Brassowej złożyli odwołanie od decyzji Sądu Apelacyjnego „ponieważ nie uzasadniono wyroku w przewidzianym czasie”⁸². 21 listopada 1934 r. IV Wydział Cywilny Sądu Apelacyjnego, w Warszawie na Placu Krasińskich zawiadamiał 21 listopada 1934 r. mecenas J. Sokołowską, „że termin rozprawy został wyznaczony na 30 listopada 1934 roku”⁸³. Trzy dni później, tj. 24 listopada 1934 r., złożono także odwołanie w imieniu Prokuraturii Generalnej od decyzji Sądu Apelacyjnego ponieważ „nie uzasadniono wyroku w przewidzianym czasie”⁸⁴. 30 listopada 1934 r. zapadła decyzja w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej:

Sąd Apelacyjny w Warszawie w składzie: Przewodniczący: wiceprezes St. Mrozowski, sędziowie: A. Głodziński, J. Kamiński, protokolant: apl. Kryński, po rozpoznaniu dnia 30 listopada 1934 roku sprawy z powództwa Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa na wyrok Sądu Okręgowego w Piotrkowie Wydział Zamiejscowy w Częstochowie z dnia 23 grudnia 1932 roku wobec prośby pełnomocników powódki o dołączenie do akt stenogramów mów obrońców i o stwierdzenie, że przemówienia te odpowiadają rzeczywistości..., że protokół sądowy z dnia 24 kwietnia 1934 roku nie jest kompletny, że złożony stenogram stanowi uzupełnienie protokołu sądowego, że sąd również uważa⁸⁵, że przytoczone w stenogramie okoliczności były przez pełnomocników strony poruszane... POSTANOWIŁ: Złożony przy podaniu z dnia 28 kwietnia 1934 stenogram posiedzenia sądowego dołączyć do akt i stwierdzić, że wyłączone w nim okoliczności były poruszane przez strony na posiedzeniu sądowym w dniu 24 kwietnia 1934 roku⁸⁶.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Tamże, k. 571–578.

⁸⁰ Tamże, k. 455–457.

⁸¹ Tamże.

⁸² Tamże, k. 582, Adwokaci N. Brassowej złożyli apelację 13 czerwca 1934 r.

⁸³ Tamże, k. 586, Zawiadomienie sądowe o wyznaczeniu terminu rozprawy na 30 listopada 1934 r.

⁸⁴ Tamże, k. 584–585, Prokuratoria Generalna w związku z pismem adwokatów N. Brassowej złożyła podanie 13 czerwca 1934 r.

⁸⁵ Tamże, k. 594, Decyzja Sądu Apelacyjnego w Warszawie w sprawie wniosku obrońców N. Brassowej z 30 listopada 1934 r. w sprawie uzupełnienia stenogramu.

⁸⁶ Tamże.

Na posiedzeniu w dniu 30 listopada 1934 r. zapadła Decyzja w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej:

Sąd Apelacyjny w Warszawie obecny w składzie: Przewodniczący – wiceprezes St. Mrozowski, sędziowie: A. Głodziński i J. Kamiński, protokolant: apl. Kryński, na posiedzeniu publicznym, po rozpoznaniu sprawy Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa na skutek podania pełnomocników powódki o przywrócenie terminu do nadania skargi kasacyjnej na wyrok Sądu Apelacyjnego z dnia 24 kwietnia – 8–22 maja 1934 roku, ZWAŻYWSZY: że prośba powódki o przywrócenie terminu do podania skargi kasacyjnej zasługuje na uwzględnienie ponieważ jak wynika z adnotacji sekretariatu na podaniu uzasadnienie wyroku nastąpiło nie w przewidzianym przez prawo terminie, przeto że opóźnienie w podaniu skargi było z winy sądu, na mocy art. 835, 777 i 712 Ust. Pos. Cyw.

POSTANOWIŁ: Powódce Natalii Brassow przywrócić termin do podania skargi kasacyjnej na wyrok sądu Apelacyjnego z dnia 24 kwietnia – 8 – 22 maja 1934 roku, udzielając jej w tym celu na podanie skargi kasacyjnej 2 miesiące terminu od dnia dzisiejszego⁸⁷.

11 lutego 1935 r. Sąd Apelacyjny w Warszawie rozpoznał na posiedzeniu publicznym sprawę Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa w przedmiocie przyjęcia skargi kasacyjnej adw. Z. Rymowiczowi. Sąd w składzie wyżej wymienionym stwierdził, że „po wywołaniu sprawy nikt się nie stawił”. Sprawę referował sędzia przewodniczący. Po naradzie ogłosił decyzję, oznajmiając, że jest wygotowana z uzasadnieniem⁸⁸. Ogłoszona w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej decyzja stwierdzała:

Sąd Apelacyjny w Warszawie na posiedzeniu publicznym dnia 11 lutego 1935 roku rozpoznał sprawę z powództwa Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa w przedmiocie przyjęcia skargi kasacyjnej i zważywszy, że wyrok Sądu Apelacyjnego w sprawie niniejszej zapadł dnia 24 kwietnia – 8 – 22 maja 1934 roku i że wyłożony został w redakcji ostatecznej dnia 5 czerwca 1935 roku, że skarga kasacyjna na wyrok powyższy wniesiona została przez pełnomocnika Natalii Brassow adwokatów: Z. Rymowicza i J. Sokołowską w dniu 25 stycznia 1935 a więc w terminie prawem przepisany, gdyż decyzja z dnia 30 czerwca 1934 została przywrócona 2 miesięczny termin kasacyjny, a ponadto, że skarga ta jest wolna od opłat... POSTANAWIA rzeczoną skargę kasacyjną przyjąć i po wykonaniu czynności przez art. 750, 760 762 Ust. Post. Cyw. przepisanych przesłać ją Sądowi Najwyższemu⁸⁹.

Dnia 4 kwietnia 1938 r.

Sąd Najwyższy przesłał Sądowi Apelacyjnemu do właściwego wykonania odpis uchwały składu 7 sędziów z dnia 916 stycznia 1937 roku i dwa odpisy swego orzeczenia z dnia 2 grudnia 1937 roku w sprawie Natalii Brassow przeciwko

⁸⁷ Tamże, k. 595, Decyzja Sądu Apelacyjnego w Warszawie przywracająca powódce 2 miesiące na złożenie skargi kasacyjnej.

⁸⁸ Tamże, k. 601, Sąd Najwyższy przesyła do Sądu Apelacyjnego w Warszawie odpis swej uchwały i orzeczenia, pod datą 4 kwietnia 1938 r.

⁸⁹ Tamże, k. 597, Sąd Apelacyjny w Warszawie 11 lutego 1935 r. przesyła skargę kasacyjną Brasso-wej do Sądu Najwyższego.

Skarbowi Państwa wraz z aktami w I tomie 597 liczbowanych i poświadczonych kartach⁹⁰.

Natomiast 2 grudnia 1938 r. Sąd Najwyższy (dalej: SN) w składzie: przewodniczący – prezes SN B. Pohorecki, sędziowie SN W. Święcicki i A. Waśkowski, przy udziale protokulanta SN H. Czerniakowa i prokuratora SN J.T. Steuermarka, na posiedzeniu jawnym dnia 2 grudnia 1937 r. w sprawie Natalii Brassow przeciwko Skarbowi Państwa o przyznanie prawa własności rozpoznał skargę kasacyjną adwokatów: Zygmunta Rymowicza, Janiny Sokołowskiej i Władysława Szyszkowskiego, pełnomocników Natalii Brassow na wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 24 kwietnia – 8–22 maja 1934 r. nr 398/33⁹¹.

Podczas rozpoznawania powyższej skargi apelacyjnej w Sądzie Najwyższym w dniu 17/31 stycznia i 6 lutego 1936 roku wyłoniło się następujące zasadnicze pytanie prawne, które na mocy §1 art. 40 u.s.p. przekazane zostało do rozstrzygnięcia składowi 7 Sędziów: »Czy za majątki nadane w rozumieniu cz. I art. XII Traktatu Ryskiego należy uważać tylko majątki państwowe, nadane ze względów politycznych, niezgodnych z interesem Narodu Polskiego?«.

Rozpatrując powyższe zagadnienie, Sąd Najwyższy w składzie 7 sędziów uchwalił następującą zasadę prawną: „Majątkami nadanymi w rozumieniu końcowego zdania cz. I, art. XII Traktatu Ryskiego są wszelkie majątki, darowane przez b. carów rosyjskich, chociażby nadanie nie miało charakteru politycznego..., z tych zasad Sąd Najwyższy skargę kasacyjną oddala⁹².

Hr. Natalia von Brassow, po zakończeniu wojny światowej i rewolucji październikowej znalazła się wraz z córką Natalią (z pierwszego małżeństwa) i synem Jerzym na emigracji we Francji. Wobec faktu, że w. ks. Michał Aleksandrowicz Romanow został zamordowany przez bolszewików w 1918 r., znalazła się bez środków odpowiednich do życia dla jej pozycji społecznej. Korzystając z tzw. prawa ubogich, podjęła próbę odzyskania dóbr Ostrowy. Blisko 9-letnia batalia przed polskimi sądami zakończyła się jej porażką. Polski wymiar sprawiedliwości opierając się o ustalenia traktatu ryskiego stał na stanowisku, że wspomniane dobra jako dobra należące do Romanowów przeszły na Skarb Państwa.

⁹⁰ Tamże, k. 601, Stanowisko Sądu Apelacyjnego w Warszawie w sprawie złożenia skargi kasacyjnej.

⁹¹ Tamże, k. 602, Decyzja Sądu Najwyższego z 2 grudnia 1938 r.

⁹² Tamże, k. 602, Decyzja Sądu Najwyższego z 2 grudnia 1938 r.